

ISSN: 2181-1040
DOI: 10.26739/2181-1040
tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

**JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE**

VOLUME 6 | **2025**
ISSUE 3

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 6, СОН 3

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ТОМ 6, НОМЕР 3

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE
VOLUME 6, ISSUE 3

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА

фалсафа фанлари доктори, профессор Мирзо Улуғбек
номидаги Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА

фалсафа фанлари доктори, доцент Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Мирзо
Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ўзбекистон Миллий университети ректори,
профессор (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Ўзбекистон Фанлар академияси, Ўзбекистон Бадий
академияси академиги, санъатшунослик фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

Индиана университети ЕвроОсиё тадқиқотлари
маркази профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖЎРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ

ИСФТ профессори, сиёсий фанлар доктори (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ

Ўзбекистон Халқаро ислом академияси
филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

КЛЭР РООСИЕН

Йел университети Славян тиллари ва адабиётлари
кафедраси PhD фалсафа доктори (АҚШ)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

Сан Пабло номидаги CEU университети
профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ҲАКИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети профессори, филология фанлари доктори,
(Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

Хофстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

ИБРОҲИМ УСМАНОВ

Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Бериуний номидаги
Шарқшунослик институти – Тарих фанлари номзоди, доцент
(Ўзбекистон)

АҲМЕД МОУССА АБДДАЛЛА СЕИФЕЛДИН

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

МОҲАМЕД АЛИ АБДЕЛВАҲЕД АВАД

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

Ал Форобий номидаги Қозоғистон Миллий университети
профессори, фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХЎЖАМҚУЛОВНА

Андижон давлат университети
фалсафа фанлари доктори, профессор. (Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

Наманган давлат техника университети профессори,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навий давлат педагогика институти
фалсафа фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

ДЖЎРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

Наманган давлат университети в.б. профессори, социология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

ОДИНАЕВА ЗЕБИНИСО ИБРОХИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доцент, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
PhD докторанти (Ўзбекистон)

ҲЕЛАЛ АБДЕЛРАЗЕК САДЕК АБДЕЛРАЗЕК

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

ФАЙЗИХОДЖАЕВА ДИЛБАР ИРГАШЕВНА

фалсафа фанлари доктори, профессор в.б. Мирзо Улуғбек
номидаги Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

Дизайн–саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА АМАНУЛЛАЕВНА

доктор философских наук, профессор

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА

доктор философских наук, доцент Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

доктор философии (PhD), Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ЖУРНАЛА РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ректор Национального университета Узбекистана, профессор (Узбекистан)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Академия наук Узбекистана, академик Академии художеств Узбекистана, доктор искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

профессор Центра Евразийских исследований Университета Индианы, доктор исторических наук (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСИМОВИЧ

Профессор ISFT института, доктор политических наук (Узбекистан)

ИСЛОМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ

Международной исламской академии Узбекистана, доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)

КЛЭР РООСИЕН

PhD доктор кафедры Славянских языков и литературы Йельского университета (США)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

профессор Университета CEU имени Сан Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ХАКИМОВНА

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

профессор Университета Хофстра, доктор исторических наук (США)

ИБРОХИМ УСМАНОВ

кандидат исторических наук, доцент, Институт востоковедения имени Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан (Узбекистан)

АХМЕД МУССА АБДАЛЛА СЕЙФЕЛДИН

PhD, Международная исламская академия Узбекистана (Арабская Республика Египет)

МОХАМЕД АЛИ АБДЕЛЬВАХЕД АВАД

PhD, Международная исламская академия Узбекистана (Арабская Республика Египет)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

профессор Казахский национальный университет имени аль-Фараби, доктор философских наук (Казахстан)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХОДЖАМКУЛОВНА

профессор Андижанский государственный университет, кандидат философских наук. (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

профессор Наманганский государственный технический университет, доктор философских наук (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

профессор Навоийский государственный педагогический институт, доктор философских наук, (Узбекистан)

ДЖУРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философии по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

и.о.профессор Наманганского государственного университета, доктора философии (PhD) по социологическим наукам (Узбекистан)

ОДИНАЕВА ЗЕБИНСО ИБРОХИМОВНА

доцент Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философии (PhD), по философским наукам (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философии по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

докторант Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

ХЕЛАЛ АБДЕЛЬРАЗЕК САДЕК АБДЕЛЬРАЗЕК

PhD, Международная исламская академия Узбекистана (Арабская Республика Египет)

ФАЙЗИХОДЖАЕВА ДИЛБАР ИРГАШЕВНА

доктор философских наук (DSc), исполняющая обязанности профессора, Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан).

Дизайн-верстка: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA AMANULLAEVNA

Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor
The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Doctor of Philosophical Sciences, Docent of National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

KHOJIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Doctor of Philosophy (PhD), National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

MADJIDOV INOM URUSHEVICH

Rector NUUZ, Professor (Uzbekistan)

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of Uzbekistan,
Academician of the Academy of
Arts of Uzbekistan, Doctor of
Art History, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Professor of the Center for Eurasian Studies
at Indiana University, Doctor of History (USA)

DJURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the ISFT Institute,
Doctor of Political Sciences (Uzbekistan).

ISLAMOV ZOHIDJON MAKHMUDOVICH

International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Department of Slavic Languages and Literature
of the Yale University, PhD (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor of the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor of the Hofstra University,
Doctor of Historical Sciences (USA)

IBROHIM USMANOV

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Abu Rayhon
Beruniy Institute of Oriental Studies, Academy of Sciences of
Uzbekistan (Uzbekistan)

AHMED MOUSSA ABDALLA SEIFELDIN

PhD, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Arab Republic of Egypt)

MOHAMED ALI ABDELVAHED AWAD

PhD, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Arab Republic of Egypt)

GABITOV TURSUN KHAFIZOVICH

Professor of the Al-Farabi Kazakh National University,
Doctor of Philosophical Sciences (Kazakhstan)

YULDASHEVA FARIDA KHOJAMKULOVNA

Andijan State University, Doctor of Philosophical
Sciences, professor. (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Professor of the Namangan State Technical University,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

the Nava'i State Pedagogical Institute, Doctor
of Philosophical Sciences, Professor (Uzbekistan)

JURAEVA NIGORA AVAZOVNA

Docent of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (PhD) (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV KHURSHID ABDIRASHIDOVICH

Docent of Namangan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) on
Sociological Sciences (Uzbekistan)

ODINAYEVA ZEBINISO IBROKHIMOVNA

Docent of National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, Doctor of Philosophy (PhD),
in Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFVICH

The National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

RUZIBOEV DOSTONBEK DILMUROD UGLI

doctoral student of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (Uzbekistan)

HELAL ABDELRAZEK SADEK ABDELRAZEK

PhD, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Arab Republic of Egypt)

DILBAR FAYZIKHODJAYEVA IRGASHEVNA

Doctor of Philosophy (DSc), Acting Professor, National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Khurshid Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Madayeva Shahnoza Omonullayevna JADIDCHILIK TA'LIMOTINI O'RGANISHNING ZAMONAVIY USTUVOR YONDASHUVLARI.....	7
2. Yuldasheva Farida Xujamkulovna GLOBALLASHUV VA SIVILIZATSIYA: TARAQQIY ETISHI VA MUNOSABATLARI....	13
3. Yusupova Dildora Dilshatovna THE NATIONAL MODEL OF UPBRINGING IN THE JADIDIC TEACHINGS.....	25
4. G'aniyev Ithom Muzaffarovich JAHON ADABIYOTI VA JADIDLAR BADIY MEROSIDA INTERTEKSTUALLIK.....	31
5. Amirov Azamat Odil og'li A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE ON JADIDISM AND ITS INFLUENCE ON THE MODERNIZATION OF MUSLIM COMMUNITIES.....	39
6. Джураева Нигора Авазовна СЕТЕВЫЕ ВЛИЯНИЯ И АВТОПОЭТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ КОГНИТИВНОЙ РЕКОНФИГУРАЦИИ СОЗНАНИЯ ВОСТОЧНОГО ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПЕРЕХОДА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	45
7. Madayeva Mo'tabarxon Amanullayevna MAQOLLAR – XALQ MADANYATINING KO'ZGUSI.....	57
8. Alikulov Xusniddin Akbarovich ZAMONAVIY EKOLOGIK PARADIGMALAR: ANTROPOSENTRIK VA EKOSENTRIK YONDASHUVLARNING FALSAFIY TAHLILI.....	62
9. Maxkamov Ulug'bek Abdugapporovich DIALOG FENOMENINING TALQINI.....	72
10. Narziev Farxod Qurbon o'g'li MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR NEGIZIDA NUKLEAR OILADAGI AVLODLAR MUNOSABATI.....	80
11. Курбанбаева Улбосын Жумагалиевна УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ КАК ФИЛОСОФСКО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ.....	87
12. Suyunova Noila G'ayrat qizi MORTIMER ADLER TA'LIM FALSAFASIGA OID QARASHLARINING NAZARIY VA KONSEPTUAL ASOSLARI.....	94

ISSN: 2181-1040
www.tadqiqot.uz**МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ**
ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE**Alikulov Xusniddin Akbarovich**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Kasb mahoratini oshirish markazi bo'lim boshlig'i
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: husniddinbest@gmail.com**ZAMONAVIY EKOLOGIK PARADIGMALAR: ANTROPOSENTRIK VA EKOSENTRIK
YONDASHUVLARNING FALSAFIY TAHLILI** <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18088612>**ANNOTATSIYA**

Maqolada zamonaviy ekologik inqiroz sharoitida inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning bugungi holati falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Muallif ekologik muammolarni chuqurroq tushunish va ularni yechish imkoniyatlarini aniqlash maqsadida, antroposentrik va ekosentrik paradigmalarining transformatsiyasini o'rganadi. Maqolada mazkur ikki yondashuvning falsafiy-axloqiy asoslari ontologik, epistemologik va aksiologik kontekstlarda taqqoslanadi. Shuningdek, muallif ekologik muammolarni hal etishda sinergetik yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi, ya'ni inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni yangi tizimli va integratsiyalashgan metodologiya orqali rivojlantirish lozimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ekologik paradigma, antroposentrizm, ekosentrizm, falsafiy tahlil, bioetika, barqaror taraqqiyot, koevolusiyasi, "Tabiat – jamiyat" tizimi.

Alikulov Xusniddin Akbarovich Tashkent State University of Economics
Head of Department, Center for Professional Development
Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy
E-mail: husniddinbest@gmail.com**CONTEMPORARY ECOLOGICAL PARADIGMS: PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF
THE ANTHROPOCENTRIC AND ECOCENTRIC APPROACHES****ABSTRACT**

The article analyzes the current state of relations between man and nature in the context of the modern ecological crisis from a philosophical point of view. The author studies the transformation of anthropocentric and ecocentric paradigms in order to gain a deeper understanding of environmental problems and identify opportunities for their solution. The article compares the philosophical and ethical foundations of these two approaches in ontological, epistemological, and axiological contexts. The author also emphasizes the importance of a synergetic approach to solving environmental problems, that is, shows the need to develop the relationship between man and nature through a new systematic and integrated methodology.

Keywords: Ecological paradigm, anthropocentrism, ecocentrism, philosophical analysis, bioethics, sustainable development, coevolution, the "Nature-society" system.

Аликулов Хусниддин Акбарович

Ташкентский государственный экономический университет

Заведующий отделом Центра повышения квалификации

Доктор философских наук (PhD)

E-mail: husniddinbest@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАДИГМЫ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОГО И ЭКОЦЕНТРИЧЕСКОГО ПОДХОДОВ

АННОТАЦИЯ

В статье с философской точки зрения анализируется современное состояние взаимоотношений человека и природы в условиях современного экологического кризиса. Автор исследует трансформацию антропоцентрической и экоцентрической парадигм с целью более глубокого понимания экологических проблем и выявления возможностей их решения. В статье сравниваются философско-этические основы этих двух подходов в онтологическом, эпистемологическом и аксиологическом контекстах. Также автор подчеркивает важность синергетического подхода в решении экологических проблем, то есть показывает необходимость развития отношений между человеком и природой посредством новой системной и интегрированной методологии.

Ключевые слова: Экологическая парадигма, антропоцентризм, экоцентризм, философский анализ, биоэтика, устойчивое развитие, коэволюция, система «Природа - общество».

Kirish va mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy davrda global jamiyat ekologik inqiroz, iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning keskin kamayishi va resurslarning tugashi kabi jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Bu inqirozlar, birinchi navbatda, insonning tabiatga bo'lgan munosabatidagi falsafiy asoslar bilan bog'liq bo'lib, mavjud ekologik paradigmalarning mohiyatini chuqur o'rganishni talab qiladi.

Har bir aniq tarixiy vaqt, davr va mazkur davrning o'ziga xos ekologik paradigmasi mavjud. "Ekologik paradigma" - bu ma'lum bir vaqtda tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydigan nisbatan barqaror qarashlar, normalar, tamoyillar, munosabatlar va qadriyat yo'nalishlari tizimini ifodalovchi tushuncha hisoblanadi.

Ekologik paradigma o'z evolyutsiyasida o'zgarishlarga uchraydi va asosan antroposentrizmdan zamonaviy ekosentrizmga o'tadi.

Har bir paradigmanning markaziy bo'g'ini yoki yadrosi mavjud bo'lib, uning atrofida bilim jamlangan. Antroposentrizm insonlarni tabiiy muhitga nisbatan noyob mavqega qo'yadi. Hamma narsa inson nomi bilan qilinadi. Insonlar tabiat taraqqiyotining cho'qqisidir. Antroposentrik ekologik paradigma quyidagi omillar bilan tavsiflanadi:

- odamlarni tabiatdan uzoqlashtirish (ularga ustuvorlik berish bilan birga);
- tabiat inson faoliyatining obyektiga aylanadi;
- faoliyat tabiatga nisbatan pragmatik maqsadlar va motivlarga bo'ysunadi; tabiat inson faoliyati tomonidan manipulyatsiya qilinadigan obyektidir;
- "Tabiat - jamiyat" tizimida axloqiy tamoyil yo'q.

XX asrning 1970-yillari yangi ekologik paradigmanning - ekologik yoki ekosentrik paradigmanning boshlanishi hisoblanadi. Yangi ekologik paradigma quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- inson va tabiatning uyg'un rivojlanishi;
- inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarda aksiologizatsiya qilishning tengligi. Ierarxik dunyoqarashning yo'qolishi;
- inson ehtiyojlarini qondirish muammolarini hal qilishda ratsionallik. Tabiiy imkoniyatlarni hisobga olish;
- ekologik imperativ bilan boshqariladigan inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar tizimi;
- tabiat va inson rivojlanishida o'zaro foydali birlik, koevolyutsiya;

- ekologik harakatlar va texnologiyalarning global tizimi [1].

“Tabiat-jamiyat” tizimining asosiy falsafiy muammosi qism va butunning dixotomiyasi bo‘lib, tizim rivojlanishining asosiy manbasini va ularni tushunish vositalarini belgilaydi. Butun va qism dixotomiyasi nuqtai nazaridan bugungi kunda ekologik paradigmaning bir nechta turlari mavjud. Ulardan ba’zilari:

1. Qismlilik, bu qismning butun ustidan ustuvorligini nazarda tutadi. Rivojlanish manbai tizimdan tashqarida joylashadi.

2. Yaxlitlilik - butunning qism ustidan ustuvorligi g‘oyasini tasdiqlovchi, bunda rivojlanish manbai ideal omillarda ko‘rinadi.

3. Tizimlilik - butunning qism ustidan ustuvorligini himoya qiluvchi, butun va qismning o‘zaro bog‘liqligini tan oluvchi bo‘lib, rivojlanish manbai o‘zini o‘zi rivojlantirish manbai sifatida tizim ichida, deb taxmin qilinadi.

Metodlar va o‘rganilganlik darajasi. Mazkur falsafiy tadqiqotning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, komparativ-falsafiy tahlil, axloqiy tahlil va tizimli yondashuv kabi metodlar qo‘llanildi.

Shuningdek, mavzuni o‘rganishda olimlarning asarlari quyidagi ikki guruhga ajratildi:

1. Antroposentrik yondashuv manbalari:

Antroposentrik paradigmaning asosiy falsafiy asoslarini o‘rganishda XVII–XVIII asrlar ratsionalizmi va pozitivizmiga tayanildi. Jumladan, R.Dekartning tabiatni qismlarga ajratish va hayvonlarni “jonsiz mashinalar” deb hisoblash g‘oyalari [2] hamda F. Bekonning ilm-fanni tabiat ustidan hukmronlik qilish vositasi sifatida ko‘rsatuvchi konsepsiyalari [3] tahlil ob’ekti sifatida olindi. Bu manbalar zamonaviy pragmatik antroposentrizmning nazariy ildizlarini ochib berishda asos bo‘ldi.

2. Ekosentrik yondashuv manbalari:

Ekosentrik paradigmaning nazariy-metodologik asosini shakllantirishda quyidagi ilmiy asarlar konkret tahlil manbasi sifatida qo‘llanildi:

A. Leopoldning “Yer etikasi” asari asosida ekotizimni inson-jamoasiga nisbatan axloqiy munosabat ob’ekti sifatida qabul qilish g‘oyasi [4] o‘rganildi.

Arne Naessning “Chuqur ekologiya” (Deep Ecology) asari orqali insonning “o‘z-o‘zini anglash” doirasini butun biosferaga kengaytirish va tabiiy olamning ichki qadriyatini tan olish tamoyillari tahlil qilindi [5] hamda Pol Teylorning “Tabiatga hurmat” asaridagi [6] biotsentrik etikaning asoslarini, xususan, har bir tirik organizmning maqsadga yo‘naltirilgan hayot markazi sifatidagi axloqiy o‘rni o‘rganildi.

Uzoq vaqt davomida G‘arb falsafasi va madaniyatiga hukmronlik qilgan antroposentrik paradigma — insonni olamning markazi va yagona qadriyat egasi deb biluvchi yondashuv — tabiat resurslaridan cheklanmagan foydalanish va uni o‘zgartirish g‘oyasini qonuniylashtirdi. Ushbu yondashuvning tarixiy ildizlari Dekartning tabiatni oddiy mexanizm sifatida tushinishi va F.Bekonning “bilim — kuchdir” g‘oyasi orqali tabiat ustidan to‘liq hukmronlik qilishga intilishda namoyon bo‘ldi. Biroq, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ekologik harakatlar va ekoetika yo‘nalishidagi falsafiy tadqiqotlar tufayli antroposentrizmning inqirozli oqibatlari yuzaga chiqdi. Natijada, tabiatni inson manfaatlaridan mustaqil, ichki qadriyatga ega bo‘lgan tizim sifatida ko‘ruvchi ekosentrik paradigma shakllandi. Bu paradigma, xususan, A.Leopoldning “Yer etikasi” [4] va A.Naessning “Chuqur ekologiya” [5] konsepsiyalarida o‘z aksini topdi.

Bugungi kunda fan va amaliyot oldida turgan asosiy muammo — bu ikki qarama-qarshi falsafiy yondashuvning (antroposentrizm va ekosentrizm) nazariy mohiyatini aniqlash, ularning ekologik etika va siyosat uchun oqibatlarini tahlil qilish va inson-tabiat munosabatlarining yangi, barqaror asosini topishdan iborat.

Antroposentrik va ekosentrik paradigmalarning falsafiy tahlili ekologik etikadagi asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Antroposentrizm tarafdorlari asosan inson aqli va ongini boshqa mavjudotlardan ustun qo‘ygan holda axloqiy majburiyatlarni insonlar doirasida ko‘rib chiqadi. Ularning fikriga ko‘ra, atrof-muhitni asrash ham oxir-oqibat inson manfaatiga xizmat qilishi kerak. Biroq, ko‘plab mualliflar bunday yondashuvni tanqid qilib, ekosentrik g‘oyalarni ilgari surdi. Ular, xususan, biotsentrizm va ekosentrizm yo‘nalishlari o‘rtasidagi yaqqol farqni ilmiy jihatdan tahlil

qilishdi. J.Rollston [7] tabiiy ob'ektlarning o'ziga xos qadriyati borligini asoslab, falsafaning axloqiy doirasini kengaytirishga chaqirdi.

Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda antroposentrik va ekosentrik modellarni zamonaviy ekologik inqirozni hal qilish nuqtai nazaridan, tizimli falsafiy tahlil qilish va ularning o'zaro sintezi imkoniyatlarini o'rganish bo'yicha bir qator bo'shliqlar mavjud. Aksariyat tadqiqotlar faqat tanqidga yoki g'oyalarni targ'ib qilishga qaratilgan bo'lib, bu ikki paradigmaning amaliy siyosat va qonunchilikdagi o'rni yetarli darajada yoritilmagan.

Hozirgi ekologik inqirozni yengish uchun antroposentrik paradigma yetarli darajada axloqiy va nazariy asos yarata olmaydi. Shu sababli, ekologik vaziyatni barqarorlashtirishning yagona yo'li — bu insonni tabiatning teng huquqli a'zosi sifatida tan oluvchi va ekologik tizimning butunligini asosiy qadriyat sifatida ko'ruvchi ekosentrik tamoyillarni nazariy va amaliy darajada qabul qilish va joriy etishdan iborat.

Muhokama. Zamonaviy falsafiy tafakkur insoniyat sivilizatsiyasi va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tubdan qayta ko'rib chiqish zaruratiga duch kelmoqda. Antroposentrizm – insonni olam markaziga qo'yadigan yondashuv sifatida, ekosentrizm esa butun ekosistemaning qiymatini ustuvor deb bilish orqali tarixiy jarayonda bir-birini inkor etuvchi ikki paradigmani shakllantirgan. XXI asrga kelib mazkur g'oyalarning keskin qarama-qarshiligi ekologik inqirozlar va global muammolar sabab zamonaviy falsafada yangi sintez – antropo-ekosentrizm konsepsiyasining yuzaga kelishini tezlashtirdi.

Antropo-ekosentrizm paradigmasiga ko'ra, insonning farovonligi va sivilizatsiya barqarorligi tabiat muvozanatining saqlanishiga uzviy ravishda bog'langan. Inson hanuz ongli, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan yuksak mavjudot sifatida muhim ahamiyatga ega, ammo u tabiiy qonunlarga bo'ysunish, biosfera manfaatlarini bilan hamohang qarorlar qabul qilish mas'uliyatini o'z zimmasiga olishi lozim. Shu nuqtai nazardan olam inson ustuvorligiga emas, balki o'zaro hamjihatlik, manfaatlar muvozanatiga asoslangan tizim sifatida talqin etiladi.

Bu sinergetik yondashuvning ilmiy asosi sinergetika va murakkab tizimlar nazariyasida o'z ifodasini topadi. Prigojin va uning izdoshlari tomonidan ishlab chiqilgan sinergetik paradigмага ko'ra, tabiiy va ijtimoiy tizimlar ochiq, o'z-o'zini tartibga soluvchi va o'zgaruvchan strukturalardir. Inson va tabiat bitta umumiy makrodinamik tizim sifatida faoliyat ko'rsatadi; bir qismiga yetgan zarar butun tizimning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Shu bois jamiyatning barqaror rivoji ekologik qonuniyatlarga rioya etilishi shartida amalga oshishi mumkin.

Ekologik ma'noda etika - bu yashash uchun kurashda harakat erkinligini cheklashdir. Falsafiy ma'noda etika ijtimoiy va aksilijtimoiy xatti-harakatlar o'rtasidagi farqdir. Ikkalasi ham bir xil hodisaning ikkita ta'rifi. Barcha o'rnatilgan axloqiy tizimlar bitta asosga asoslanadi: shaxs o'zaro bog'liq shaxslardan tashkil topgan jamoaning a'zosi bo'lib, instinkt ularni jamiyatdagi o'rin uchun raqobatlashishga undaydi, ammo etika bir vaqtning o'zida hamkorlikni rag'batlantiradi.

Zamonaviy global etika, xususan, Xans Yonas tomonidan ilgari surilgan “mas'uliyat etikasi” [8] ham ushbu paradigmani qo'llab-quvvatlaydi. Yangi texnik sivilizatsiyaning imkoniyatlari insoniyatga hukmronlik emas, balki butun biosfera kelajagi uchun mas'uliyat yuklaydi. Qabul qilinadigan har bir innovatsiya, siyosat yoki iqtisodiy qaror kelgusi avlodlar va tabiiy muhit manfaatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur.

Antropo-ekosentrizm amaliyotda barqaror rivojlanish, “yashil iqtisodiyot”, ekojamiyatlar, nanotexnologiyalar, ekopsixologiya kabi yo'nalishlar orqali o'z ifodasini topmoqda. Bu jarayonda insonning tabiatga bo'lgan munosabati iste'molchilikdan hamjihatlikka, hukmronlikdan sheriklikka, resurs sifatida qabul qilishdan qiymat sifatida anglashga aylanmoqda.

Antroposentrizm va ekosentrizmning sinergetik birlashuvi, falsafiy va amaliy jihatdan sivilizatsiya rivojining uzoq muddatli barqarorligini insonning tabiat bilan uyg'un holda yashashi orqali ta'minlaydi. Insonning markaziy roli inkor etilmaydi, lekin u endi axloqiy, ekologik mas'uliyat va biosfera qonunlariga mos holda belgilanadi. Shu yo'sinda XXI asr falsafasi murakkab global tizimdagi barqaror muvozanatni ta'minlashga qaratilgan yangi umuminsoniy paradigmani shakllantirmoqda.

Atrof-muhit ongi sotsiogenezining ilmiy tahlili ularga quyidagi ekologik ong turlarini aniqlash imkonini berdi:

- arxaik, inson tabiat bilan munosabatlarini ifodalaydi, ular hali o'zlarini tabiiy dunyodan ajratmagan, unga qarshi chiqmagan va tabiat kuchlariga to'liq bog'liq bo'lgan paytlarda;
- antroposentrik, tabiatga iste'molchi va ekspluatatsion munosabatni oldindan belgilab beradi;
- ekosentrik, insonning tabiat bilan ekologik yo'naltirilgan munosabatlarini oldindan belgilab beradi [9].

Antroposentrik ekologik ong o'lik nuqtaga olib kelishi va ekologik inqirozning psixologik asosi ekanligi haqidagi tushuncha o'tgan asrning ikkinchi yarmida G'arbda quyidagi postulatlar bilan tavsiflangan "Yangi ekologik paradigma" deb nomlangan narsaning paydo bo'lishiga olib keldi:

1) Odamlar ajoyib xususiyatlarga (madaniyat, texnologiya va boshqalar) ega bo'lishsa-da, ular Yer yuzidagi ko'plab turlardan biri bo'lib qolmoqda, o'zaro bog'liq va yagona global ekologik tizimga integratsiyalashgan.

2) Inson faoliyati nafaqat ijtimoiy va madaniy omillar, balki insonlar joylashgan va ularning faoliyatiga ma'lum jismoniy va biologik cheklovlar qo'yadigan murakkab biofizik va ekologik aloqalar bilan ham bog'liq: insonlar nafaqat ijtimoiy, balki tabiiy sharoitda ham yashaydilar.

3) Inson aql-zakovati ijtimoiy va tabiiy muhitda inson hayotini sezilarli darajada kengaytirishga imkon bersa-da, shunga qaramay, ekologik qonunlar odamlar uchun majburiy bo'lib qolmoqda.

Ekologik ongning sotsiogenezi, uning falsafiy va ilmiy kelib chiqishi, yangi "ekologik paradigma" va N.N.Moiseyevning tabiat va jamiyatning birgalikdagi evolyutsion rivojlanishi haqidagi g'oyalarini tahlil qilish natijalariga tayanib, Deryabo va Yasvin ekologik ongning quyidagi xususiyatlarini shakllantirdilar, ularni ekosentrik deb atashdi [9]:

1) Inson va tabiatning uyg'un rivojlanishi eng yuqori qadriyatni ifodalaydi. Tabiiy dunyo foydali yoki foydasizligidan yoki hatto odamlar uchun zararli bo'lishidan qat'i nazar, "shunchaki" mavjud bo'lish huquqiga ega bo'lgan holda, o'z-o'zidan qimmatli deb tan olinadi. Odamlar tabiatning egalari emas, balki tabiiy hamjamiyat a'zolaridir.

2) Ierarxik dunyoqarashni rad etish. Odamlar shunchaki aql-zakovatga ega bo'lgani uchun hech qanday maxsus imtiyozlarga ega deb tan olinmaydi; aksincha, ularning aql-zakovati ularga atrofdagi tabiiy dunyoga nisbatan qo'shimcha mas'uliyat yuklaydi. Inson dunyosi tabiiy dunyoga qarama-qarshi emas; ularning ikkalasi ham yagona tizimning elementlari.

3) Tabiat bilan o'zaro ta'sirning maqsadi inson ehtiyojlarini ham, butun tabiiy hamjamiyat ehtiyojlarini ham maksimal darajada qondirishdir. Tabiatga ta'sir o'zaro ta'sirga yo'l ochadi.

4) Tabiat bilan o'zaro ta'sirning tabiati o'ziga xos "ekologik imperativ" bilan belgilanadi: faqat tabiatdagi mavjud ekologik muvozanatni buzmaydigan narsa to'g'ri va ruxsat etilgan hisoblanadi.

5) Tabiat va barcha tabiiy narsalar odamlar bilan o'zaro ta'sirning to'laqonli sub'ektlari sifatida qabul qilinadi.

6) Axloqiy normalar va qoidalar odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga ham, tabiiy dunyo bilan o'zaro ta'sirga ham teng qo'llaniladi.

7) Tabiat va insonning rivojlanishi birgalikda evolyutsiya jarayoni, o'zaro foydali birlik sifatida tasavvur qilinadi.

8) Atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati tabiatni o'zi uchun saqlab qolish zarurati bilan belgilanadi. Shunday qilib, ekologik ongni talqin qilishning ushbu yondashuvi mualliflarining fikriga ko'ra, ekologik ongning ekosentrik turi dunyo haqidagi g'oyalar tizimi bo'lib, u quyidagilar bilan tavsiflanadi: 1) ekologik maqsadga muvofiqlikka e'tibor qaratish, odamlar va tabiat o'rtasida dixotomiyaning yo'qligi, 2) tabiiy ob'ektlarni to'laqonli sub'ektlar, odamlar bilan o'zaro ta'sirda sheriklar sifatida idrok etish, 3) tabiat bilan pragmatik va pragmatik bo'lmagan o'zaro ta'sirning muvozanati [9, C-12-13].

Envayronmentalizm oqimi tarafdorlari insoniyatning dunyoqarashini tubdan o'zgartirishga mo'ljallangan "yangi ekologik paradigma"ning asosiy tamoyillarini taklif qilmoqdalar [10]:

1) Odamlar ajoyib xususiyatlarga (madaniyat, texnologiya va boshqalar) ega bo'lishsa-da, ular global ekotizimga o'zaro bog'liq holda integratsiyalashgan ko'plab turlardan biri bo'lib qolmoqda;

2) Inson faoliyati nafaqat ijtimoiy va madaniy omillar, balki tabiiy tarmoq ichidagi murakkab aloqalar bilan ham bog'liq va shuning uchun kutilmagan oqibatlarga olib kelishi mumkin;

3) Odamlar cheklangan biofizik muhitda yashaydilar, bu esa inson faoliyatiga potentsial jismoniy va biologik cheklovlar qo'yadi;

4) Insonning ixtirochiligi va u taqdim etadigan kuch ma'lum darajada atrof-muhitning tashish qobiliyatini oshirsa-da, ekologik qonunlar baribir majburiy bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, envayronmentalizmning ekologik axloqi quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanishi mumkin: “tabiiy qadriyatlarni qadsizlangan ijtimoiy qadriyatlardan ustun qo'yish... ijobiy fan orqali bilish mumkin bo'lgan va insonga bo'ysunadigan tabiat dunyosiga murojaat qilish orqali ijtimoiy elementlar ustidan nazoratning yo'qligini qoplash istagi; tabiatni ijtimoiy elementlar tomonidan bir-biridan begonalashgan odamlarni birlashtiruvchi oxirgi qal'a va jamiyatning yagona atributi sifatida idrok etish... uning birdamligini saqlab qolish; barcha tirik mavjudotlar va hayotning biologikdan ijtimoiygacha bo'lgan ko'rinishlari o'rtasidagi bog'liqliklarning tushunarsizligida insoniyat jamiyatining ichki uyg'unligini izlash” [11].

Antroposentrizm insonni tabiatdan ajralgan va undan ustun turuvchi mavjudot sifatida qaraydi. Tabiat o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lmay, faqatgina insonning maqsadlariga xizmat qiluvchi “resurs” yoki “material” sifatida qaraladi. Bunday dualistik qarash inson va tabiat o'rtasidagi uzviy aloqani inkor etadi.

Paradigmaning markazida inson qadriyatlari, ehtiyojlari va farovonligi turadi. Tabiiy ob'ektlarning qiymati faqat instrumental qadriyat bilan o'lchanadi. Ya'ni, ular inson uchun qanchalik foydali ekanligi bilan baholanadi (masalan, o'rmon — qurilish materiali, suv — iste'mol resursi). Tabiiy atrof muhitni muhofaza qilish sohasida qarorlar qabul qilishda ekologik oqibatlar emas, balki insonning iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlari ustuvor hisoblanadi. Bu pozitsiya ekologik muammolarni “texnik tuzatish” yoki “boshqaruv” orqali hal qilish mumkin degan optimistik, ammo yuzaki yondashuvga olib keladi.

Antroposentrik yondashuvning ustunligi XX asrda global iste'molning keskin o'sishi, resurslarni intensiv iste'mol qilish va “utilitar-merkantil” iqtisodiy o'sish modelining asosiy drayveri bo'ldi. Natijada, global isish va bioxilma-xillikning yo'qolishi kabi muammolar kelib chiqdi, chunki tabiiy tizimlarning barqarorligi insonning cheksiz talablariga bo'ysundirildi.

Ekosentrik paradigmaning tahlili uning Antroposentrizmga teskari bo'lgan falsafiy asoslarga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu yondashuv tarkibida biotsentrizm va chuqur ekologiya kabi yo'nalishlar ajralib turadi.

Ekosentrizm insonni tabiatning uzviy va teng huquqli a'zosi sifatida qaraydi. U inson va ekotizim o'rtasidagi dualizmni rad etadi. A.Leopoldning “Yer etikasi” butun ekotizimni (tuproq, suv, o'simliklar, hayvonlar) “jamoat” deb hisoblaydi va insonni ushbu jamoaning oddiy bir a'zosi sifatida aylantiradi [4]. Bu — falsafiy nuqtai nazardan, insonning borliqdagi o'rni haqidagi tushunchaning radikal o'zgarishidir.

Ekosentrik paradigmaning asosiy natijasi — tabiatning ichki qadriyati tan olinishidir. Ya'ni, har bir tirik organizm yoki butun ekotizim insonga foyda keltirishidan qat'iy nazar, o'z-o'zidan qadrlidir. P.Teylor o'z biotsentrik etikasida har bir organizm o'ziga xos yaxshilikni saqlashga va uni kelajak avlodga yetkazishga haqliligini asoslaydi [6].

A.Naessning chuqur ekologiya tadqiqoti bu qadriyat doirasini yanada kengaytirib, insonning o'z-o'zini anglashini butun biosferagacha uzaytirishni taklif qiladi [5]. Bu yondashuv nafaqat zararni kamaytirishga (Antroposentrik) emas, balki ekologik tizimlarning butunligi va barqarorligini saqlashga qaratilgan. Ekosentrik etikaga asoslangan siyosatlar (masalan, bioxilma-xillikni saqlash, “fundamental ekologiya” talablari) inson faoliyatiga axloqiy cheklovlar qo'yadi, chunki tizimga zarar yetkazish axloqsizlik deb hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, antroposentrik va ekosentrik paradigmalarda bir-biriga nafaqat falsafiy, balki amaliy darajada ham keskin qarama-qarshi turadi: birinchisi cheklanmagan o'sishni rag'batlantirsa, ikkinchisi barqarorlik va cheklashni talab qiladi (qarang 1-rasm).

Jihatlar	Antroposentrik paradigma	Ekosentrik paradigma	Farqli jihatlari
Asosiy qadriyat	Inson va uning farovonligi	Ekotizimning butunligi (ichki qadriyat)	Aksiologik keskinlik
Tabiatga munosabat	Resurs, boshqaruv ob’ekti	Jamoa a’zosi, axloqiy sub’ekt	Ontologik o’zgarish
Maqsad	Inson manfaatiga xizmat qilish	Ekologik muvozanatni saqlash	Ustuvorliklar farqi
Axloqiy (etik) doira	Antroposentrik (insonga qaratilgan)	Biosentrik / Ekosentrik (kengaytirilgan)	Etizmning kengligi

1-rasm. Paradigmalarning taqqoslama tahlili natijalari

Antroposentrik va ekosentrik yondashuvlarning falsafiy jihatdan taqqoslanishida, birinchi navbatda ularning tabiatga bo’lgan munosabati va insonning o’rni haqidagi qarashlari asosiy o’rin tutadi. Antroposentrik paradigma insonni butun tabiatning markaziy sub’ekti deb qarasa, ekosentrik yondashuv tabiatning o’ziga xos qadriyatini va ekosistemaning barqarorligini ta’kidlaydi. Bu ikki yondashuv orasidagi asosiy farq — inson markaziyliги yoki ekosistema barqarorligining ustuvorligida namoyon bo’ladi. Falsafiy jihatdan antroposentrik yondashuv insonning axloqiy va madaniy jihatdan yuqori ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlasa, ekosentrik yondashuvda tabiat va uning turlari ustuvor o’ringa qo’yiladi [12].

Amaliyotdagi apriori ekologik siyosat asosan antroposentrik yondashuvga tayanadi, ya’ni ekologik resurslar avvalo insonning ehtiyojlariga mo’ljallangan bo’lib, bu usul tabiatning resurslari bilan oqilona muomaladagi cheklovlarini yarata olmaydi va ekologik muammolarni murakkablashtiradi. Shunga ko’ra, ekosentrik yondashuvni ekologik siyosatga joriy qilish - tabiatni muhofaza qilish va uning biologik xilma-xilligini saqlash uchun muhimdir. Ekosentrik yondashuv qayta tiklanadigan resurslarni samarali boshqarish va tabiat bilan mos ravishda yashashga qaratilgan strategiyalarni rivojlantirishga yordam beradi [13].

Ushbu muammolarni hal etishda har ikki yondashuvning integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Integratsiya tabiat va inson manfaatlarini uyg’unlashtirish, ekosistemalarni barqaror rivojlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda ekologik mas’uliyatni oshirishga yordam beradi. Masalan, inson faoliyatini ekologik me’yorlarga muvofiqlashtirish orqali resurslarni tejash va ifloslanishni kamaytirish mumkin. Shuningdek, ekologik bilimlarni jamiyatda keng targ’ib qilgan holda, fuqarolarning ekologik xabardorligini oshirish ishonchli strategiya hisoblanadi.

Dekart va Bekonning rasional-texnologik merosiga asosan antroposentrik model insonga “yer yuzining egasi” maqomini beradi, ammo bu ustuvorlik oxir-oqibat ekologik berqarorlikka olib keladi. Bu, ayniqsa, “inson manfaati uchun” har qanday tabiiy muhitni o’zgartirish mumkin, degan yondashuvda yaqqol namoyon bo’ladi. Shu bilan birga, ekosentrik paradigma taklif qilgan ichki qadriyat tamoyili, insonning tabiatga bo’lgan munosabatidagi axloqiy inqilob hisoblanadi. Ekosentrik qarashlar ekologik muammolarga nafaqat texnik, balki axloqiy va falsafiy yechim sifatida qaraydi, bu esa barqarorlik tushunchasining mazmunini kengaytiradi.

Antroposentrik va ekosentrik paradigmalar o’rtasidagi falsafiy ziddiyat uch asosiy fundamental soha: ontologiya, epistemologiya va aksiologiyada namoyon bo’ladi, bu esa ularning ekologik etikadagi tub farqlarini belgilaydi.

Ontologik nuqtai nazardan, antroposentrizm borliqni dualistik tarzda tushunadi: inson tabiatdan ajralgan, undan ustun va alohida mavjudotdir. Bu yondashuv, ko’pincha R.Dekartning mexanisizmiga asoslanib, tabiatni jonsiz mexanizm yoki passiv ob’ekt sifatida qaraydi. Natijada, tabiat faqatgina inson maqsadlariga xizmat qiluvchi “resurs” maqomini oladi. Bunga qarama-qarshi o’laroq, ekosentrizm borliqni holistik (yaxlit) va tizimli deb qabul qiladi. U insonni biosferaning uzviy va teng huquqli a’zosi sifatida tasvirlaydi. Bu yondashuvda, hayotning barcha shakllari va ekotizimlar o’zaro bog’liq bo’lib, insonning mavjudligi butun tizimning bir qismi sifatida anglanadi.

Epistemologiya sohasida antroposentrizm rasionalizm va ob'ektiv-analitik yondashuvga tayanadi. Uning uchun tabiatni bilishning asosiy manbai inson aqli va ilmiy-texnik tadqiqotlardir. F.Bekon ta'kidlaganidek, bilim tabiat ustidan hukmronlik qilish va uni boshqarish uchun asosiy vosita hisoblanadi, bu esa tabiatni qismlarga ajratish va o'lchash orqali amalga oshadi. Aksincha, ekosentrik epistemologiya tabiatni bilishni kengaytirilgan yoki hissiy anglash orqali amalga oshiradi. A.Naessning o'zlikni anglash tamoyili tabiatni nafaqat rasional tahlil, balki intuitsiya va hissiy qatnashish orqali ham chuqur tushunish zarurligini ilgari suradi. Bunda bilim, tabiatga nisbatan hurmat va axloqiy mas'uliyat bilan uzviy bog'lanadi.

Aksiologiya ikki paradigma o'rtasidagi eng keskin qarama-qarshilikni ifodalaydi. Antroposentrizm uchun tabiatning qadri vositali bo'lib, u faqat insonning utilitar yoki kelajak avlod manfaatiga xizmat qilish qobiliyati bilan o'lchanadi. Bu mo'tadil antroposentrizm ham namoyon bo'lib, tabiatni asrash ham asosan insonlarning uzoq muddatli farovonligiga qaratilgan bo'ladi. Bu aksiologik o'zgarish ekologik qarorlarni qabul qilishda insonning ustunlik rolini bekor qiladi va axloqiy mas'uliyatni butun biosferaga kengaytiradi.

Ushbu komparativ tahlil natijalari antroposentrik va ekosentrik yondashuvlarning nafaqat axloqiy, balki falsafiy-nazariy jihatdan ham mutlaqo farqli ekanligini ko'rsatadi.

Ushbu yo'nalishdagi tadqiqot natijalari boshqa mualliflarning ishonchli xulosalari bilan ham mos keladi. Masalan, J.Rollston tabiiy tizimlarning mustaqil qadriyatga egaligini asoslab, antroposentrik chegaralarni yorib o'tish zarurligini ta'kidlagan [7]. Biroq, ushbu tadqiqotning o'ziga xosligi shundaki, u nafaqat farqlarni ko'rsatadi, balki ularning zamonaviy ekologik qonunchilik va amaliyot uchun keltirib chiqaradigan ziddiyatlarini va sintez imkoniyatlarini ham tahlil qiladi.

Antroposentrik va ekosentrik yondashuvlar o'rtasidagi muvozanatni topish — zamonaviy ekologik siyosatning markaziy vazifasidir. Olingan falsafiy natijalar quyidagi amaliy-falsafiy tavsiyalarni ishlab chiqishga asos bo'ldi:

Qonunchilikka axloqiy prinsiplarni kiritish: ekologik qonunchilikda nafaqat inson sog'lig'iga yetkazilgan zarar (antroposentrik me'yor), balki ekotizimning ichki qadriyati va tizim butunligiga yetkazilgan zararni (ekosentrik me'yor) ham baholash mexanizmlarini joriy etish. Bu, ayniqsa, tabiiy huquqlar konsepsiyasini o'rganish va joriy etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ta'limda paradigmatic o'zgarish: ekologik ta'lim dasturlarini faqat resurslarni tejash (mo'tadil antroposentrizm) g'oyasidan fundamental ekologik etika (ekosentrizm) tamoyillariga o'tkazish. Insonni tabiiy jamoaning oddiy a'zosi sifatida anglash va o'rgatish.

Iqtisodiy modellarni qayta ko'rib chiqish: ekosentrik nuqtai nazardan, tabiiy kapitalning qiymatini uning foydaliligi emas, balki ekologik funksiyasi va tizim barqarorligi bilan belgilash shular jumlasidan.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, paradigmatic yondashuvni qo'llagan holda, biz ekologik ongning ayrim jihatlarini ta'kidlashimiz mumkin. Bular, birinchidan, ekologik muammolarga individual va ijtimoiy munosabat; ikkinchidan, ekologik muammolarning oldini olish va hal qilishda ijtimoiy institutlarning mohiyati va rolini tushunish; uchinchidan, inson ongining ham individual, ham ijtimoiy darajalarini qamrab oluvchi vaziyatni barqarorlashtirish va muammolarni hal qilish uchun barcha imkoniyatlarni birlashtirish.

Paradigmalarining xususiyatlarini taqqoslab, biz zamonaviy jamiyat ongida ham ekologik yoki ekofil, ham ekofob tamoyillar dinamik ravishda rivojlanayotganini ta'kidlashimiz mumkin. Umuman olganda, paradigmatic yondashuvning mohiyati shundaki, ekologik ong ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy va psixologik darajalarda chuqur singib ketishi, bir vaqtning o'zida ekologikga qarshi ko'rinishlarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Umuman olganda, ekologik ongning shakllanishi va rivojlanishi hozirgi kunda har doim ham dinamik, uzluksiz rivojlanish xususiyatiga ega emas. Jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning barcha jihatlarini aks ettiruvchi ekologik-madaniy normalarning shakllanishi va jamiyatda sodir bo'layotgan ekologik fikrlashning ijtimoiylashuvi hali ekologik ongning organik qismi deb hisoblanishi mumkin emas.

Xulosa. Xulosa sifatida qayd etish lozimki, zamonaviy ekologik paradigmalar: antroposentrik va ekosentrik yondashuvlarni falsafiy-axloqiy jihatdan tahlil qilish orqali, hozirgi global ekologik inqirozning nazariy ildizi antroposentrik ontologiya ekanligini tasdiqladi. Antroposentrizm (boshqaruv va cheklanmagan foydalanish) va ekosentrizm (ichki qadriyat va barqarorlik) paradigmalarining komparativ tahlili, birinchisining nazariy cheklanganligini va axloqiy o'zligini ko'rsatdi.

Ekologik ong rivojlanishining bu tahlili mutloq tarzda uning davriyligini aks ettirmaydi: antroposentrik va ekosentrik falsafiy paradigmalarni tavsiflovchi "bifurkasiya nuqtalari" vaqtinchalik emas, balki sifat-psixologik ketma-ketlikda joylashtirilgan. Ya'ni, keyingi sifat bosqichi vaqt bo'yicha avvalgisidan keyin bo'lishi shart emas, balki u bilan birga mavjud bo'lishi va hatto xronologik jihatdan oldinroq paydo bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, antroposentrik yo'nalish chinakam ommaviy ekologik ongning rivojlanish bosqichlarini aks ettirsa-da, ekosentrik yo'nalish ma'lum mutafakkirlar va tegishli ijtimoiy harakatlarning falsafiy va ilmiy konsepsiyalarining rivojlanish bosqichlarini aks ettiradi.

Pirovardida tabiatga sub'ektiv munosabatning ontogenetik rivojlanish jarayonini ko'rib chiqishda, uning antroposentrik ommaviy ekologik ong doirasida sodir bo'lishini yodda tutish kerak. Shu bilan birga, ekosentrik ekologik ong ekologik ta'lim uchun strategik qo'llanma bo'lib xizmat qiladi, uning eng samarali mafkuraviy yo'nalishi aniq "ekologik ekologizm" deb hisoblanadi.

Zamonaviy global muammolarni hal qilish zarurati global hamjamiyatni Barqaror rivojlanish kontsepsiyasini yaratishga olib keldi, unga ko'ra zamonaviy rivojlanishning asosiy qarama-qarshiligi insoniyatning o'sib borayotgan ehtiyojlari va biosferaning imkoniyatlari o'rtasidagi nomuvofiqlikdadir. Barqaror rivojlanish hozirgi vaqtda ijtimoiy adolat va ekologik mas'uliyat tamoyillariga javob beradigan uyg'un iqtisodiy rivojlanish jarayoni sifatida qaraladi.

Shunday qilib, xulosa sifatida qayd etish lozimki, zamonaviy dunyoda, globallasuv va keskinlashgan global muammolar ta'siri ostida, yangi ekologik paradigma, yangi ekologik madaniyat, yangi ekologik ong va global ekologik ta'limning yangi tizimini yaratish boshlandi. Bu omillarni shakllantirish jarayonlari bo'lib, ular rivojlanib borgan sari insoniyatning barqaror rivojlanishga o'tishini osonlashtiradi. Ushbu muhim omillar qatorida, bizning fikrimizcha, koevolyutsiya tamoyillariga asoslangan yangi ekosentrik ekologik paradigma barqaror rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Е.В. Рубанова. Экологическая парадигма. Известия Томского политехнического университета. 2007. Т. 310. № 2, 206-стр.
2. Descartes, R. (1637/1998). *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*. Hackett Publishing Company.
3. Bacon, F. (1620/2000). *Novum Organum*. (E. Spedding, R. L. Ellis, & D. D. Heath, Eds.). Open Court Publishing Company.
4. Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. Oxford University Press.
5. Naess, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press.
6. Taylor, P. W. (1986). *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. Princeton University Press.
7. Rollston, J. (1988). *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*. Temple University Press.
8. Йонас Г. Принцип ответственности. Москва: Айрис-Пресс, 2004. 480 с.
9. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996.
10. Catton W.R., Dunlap R.E. Environmental sociology: A new paradigm // Amer. Sociologist. – 1978. – Vol. 13. – No 1. – P. 41-49.
11. Баньковская С.П. Инвайронментальная социология. Рига, 1991.

12. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12152000/>
13. <https://blog.ipleaders.in/anthropocentric-v-ecocentric-approach-to-the-environment/>

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

AL-9224104729 “JADIDCHILIK TA’LIMOTI MILLIY STRATEGIK G‘OYALARINI OMMALASHTIRISHNING KONSTRUKTIV TRANSDITSIPLINAR MODELINI YARATISH” AMALIY LOYIHASI ASOSIDA TAYYORLANDI.

ПОДГОТОВЛЕНО В РАМКАХ ПРИКЛАДНОГО ПРОЕКТА AL-9224104729 “СОЗДАНИЕ КОНСТРУКТИВНОЙ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОЙ МОДЕЛИ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИДЕЙ ДЖАДИДИЗМА”.

PREPARED BASED ON THE APPLIED PROJECT AL-9224104729: “CREATING A CONSTRUCTIVE TRANSDISCIPLINARY MODEL FOR POPULARIZING THE NATIONAL STRATEGIC IDEAS OF JADIDISM”.

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000